

**Kitabiyat:**

*İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir),*  
(çev.: Engin Berber), İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay.,  
İzmir, 2008, 135 sayfa.

**Özet**

Yıllık, rehber, takvim v.b. yayınlar, yıllar sonra ulaşılması çok zor olacak bilgilere yer vermeleri nedeniyle araştırmalar için önemli birer kaynaktırlar. İçeriğindeki derlenmiş bilgi ve açıklamalar dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal, idari, demografik v.b. yapısına ilişkin çok önemli veriler sunmaktadır.

Üç ayrı rehber çalışmasının birleştirilmesinden oluşturulmuş ve çevirisini Prof. Dr. Engin Berber'in yaptığı İzmir 1876 ve 1908 (*Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir*) adlı kitap, II. Meşrutiyet'in 100. yılı nedeniyle hazırlanarak yayınlanmıştır. Kitabın yayınlanmasının en önemli faydası, meşrutiyet yıllarında İzmir ve çevresine ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ilişkin yapılacak çalışmalara ışık tutacak olmasıdır.

**Anahtar Kelimeler:** *İzmir, Meşrutiyet, Rehber, 1876, 1908.*

**Abstract**

Publications such as annuals, guidebooks, calendars are important source because of which they contain data that accessing is very difficult. Information and explanations they contain provide very considerable donnee concerning economical, political, governmental, demographical structures of their period.

The book named *Izmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)* which composed of combining three separate guidebooks and translated by Prof. Dr. Engin Berber is prepared and published because of the hundredth anniversary of 2nd Constitutional Monarchy. The most important profit of book's publication is its shedding light on studies relating to last years of Izmir and its bordering area and consequently Ottoman State at the years of constitutional monarchy.

**Key Words:** *Izmir, Constitutional Monarchy, Guidebook, 1876, 1908.*



Günümüz yaşamına yön veren önemli tarihsel olayların yıldönümlerinde bilimsel analizlerin yapıldığı çalışmalar ne yazık ki bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Bu alanda yapılmış çok önemli iki çalışma yayına dönüşebilmiştir. Tanzimat'ın 100. ve 150. yıldönümlerinde basılan iki derleme bu çalışmalardan başlıcalarıdır<sup>1</sup>. Ancak Meşrutiyet dönemiyle ilgili benzer geniş kapsamlı yayınlar son yıllara kadar maalesef üretilmemiştir.

II. Meşrutiyet<sup>2</sup> üzerine yapılan çalışmalar, son dönemde gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu çalışmaların zirve yaptığı nokta, hiç şüphesiz 100. yıldönümü yayınlarıdır. Çalışmalar ağırlıklı ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre, konferanslar, araştırma kitapları, derleme kitaplar, belge kitaplar, süreli yayınlardaki

makaleler, sergi, film ve belgesellerden oluşmaktadır<sup>3</sup>. 2008 yılındaki 100. yıl çalışmalarındaki yoğunluğa rağmen döneme ilişkin kitap yayınının, hele özgün (telif) eserin neredeyse hiç olmaması büyük bir eksikliklerdir. Konunun en önemli uzmanlarının başında sayılabilecek Tarık Zafer Tunaya Hoca'nın çalışması, hâlâ II. Meşrutiyet döneminin siyasal yapısı konusundaki en temel başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir<sup>4</sup>.

Tunaya, 1908'den 1918'e kadar süren Osmanlı Devleti'nin son yıllarına denk gelen İttihat ve Terakki iktidarını iki ana döneme ayırır. İlki, 1908-1913 arası İttihat ve Terakki'nin çoğulcu iktidar dönemidir. İkincisi "Babıâli Baskını" (23 Ocak 1913) sonrasında başlayan ve Mondros Mütarekesi'ne kadar süren tek parti dönemidir<sup>5</sup>.

Tarık Zafer Tunaya'nın bu konudaki bilinen en temel yaklaşımı -bizim de tamamen katıldığımız şekliyle- II. Meşrutiyet döneminin, Cumhuriyet'i, devrim-

- 1 Tanzimat'ın 100. yıldönümünde yapılan etkinlikte sunulan 33 makalenin derlendiği iki ciltten oluşan eser için bkz.: *Tanzimat 1 ve Tanzimat 2*, (der.: Komisyon), Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul, 1999, 1026 s. ; Toplam 40 makalenin yer aldığı diğer yıldönümü çalışması için bkz.: *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 31 Ekim - 3 Kasım 1989), TTK yay., Ankara, 1994, 580 s.
- 2 Yerleşik ifadesiyle "II. Meşrutiyet" deyiimi kimi araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Çünkü aslında gerçekleşen olay, meşrutiyetin ikinci kez ilânıdır. Haklı sayılabilecek bir eleştiri olmasına rağmen, ifade literatürde bu şekliyle yer etmiştir. Bu nedenle çalışmada genel geçer olan deyim aynen kullanılacaktır.
- 3 Bütün hepsine yer verilememiş olmasına rağmen II. Meşrutiyet'in 100. yılı nedeniyle düzenlenen faaliyetler ve yapılan yayın çalışmalarının derlendiği bir bibliyografya çalışması için bkz.: Serhat Aslaner, "100 Yıl Sonra II. Meşrutiyet", *Dîvân*, (Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi), 13/25 (2008/2), s.s.175-214.
- 4 Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1988, 668 s.
- 5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İkinci Kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2003, s.165, 176.

leri ve günümüze kadarki Türk siyasal yaşamını daha iyi anlayabilmek için adeta bir “siyaset laboratuvarı”<sup>6</sup> olduğudur. Bu nedenle dönem çok iyi analiz edilmelidir. Tunaya’nın işaret ettiği yıllar, İttihat ve Terakki’nin çoğulcu iktidar dönemine denk gelmektedir.

Tunaya, “İkinci Meşrutiyet bugünün kapılarını açan anahtarları verecek bir devredir. Osmanlı İmparatorluğu, tarihin bu sayfasında en kritik anlarını yaşamış, bu devrede tarihe karışmıştır. Fakat yeni bir Türkiye’nin doğum sancıları da İkinci Meşrutiyet yılları içindedir. Meşrutiyet, yaşamak için çarpınan ve düşünen bir süredir. Bir imparatorluğun geçmişine, haline ve geleceğine ait bütün sorular 1908’den itibaren büyük bir açıklıkla sorulmuş ve cevaplar aranmıştır. Siyasî fikir cereyanları kaynaklarını bu arayıştan alırlar”<sup>7</sup> diyerek günümüzde dahi siyasal yaşamda görülmekte olan ayrışmaların kaynağını bu yıllara göndermekte<sup>8</sup> ve “Meşrutiyet, Türkleri imparatorluk formülünden demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmış olan bir köprüdür. Ne yazık ki, uzun yıllar araştırılmamış, incelenmemiş, küçümsenmiş ve ihmal edilmiş bir zaman parçasıdır. Bugünün insanı, üzerinde hâlâ tesir icra eden bir devreyi bilmekle ödevlidir”<sup>9</sup>, diyerek dönemin araştırılmasının ne kadar önemli olduğunu sitemkâr bir dille ögütlemektedir.

Prof. Dr. Engin Berber, bu yayını hazırlamakla adeta Tarık Zafer Tunaya’nın bıraktığı ödevde sahip çıkmakta ve yayın hayatına kazandırdığı bu eserle alanındaki çok önemli bir eksikliği gidermektedir<sup>10</sup>.

Cumhuriyet’in siyasi tarihi dikkate alındığında 1989 yılı önemli olaylar zincirinin yıldönümüdür; Fransız İhtilali, Tanzimat’ın 150. yılı, İttihat ve Terakki’nin kuruluşunun yüzüncü yılı ve Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcının 70. yılı. Ancak, Prof. Dr. Berber’in, 2008 yılının da bu tarihsel sürecin bir devamı olduğuna ilişkin şu cümlelerle yaptığı tespit oldukça yerinde bir değerlendirmedir: “23 Temmuz 1908 günü ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet, söz konusu zincirin eksik halkalarından biri ve Türk siyasal yaşamıyla çağdaşlaşma tarihimizde son derece önemli bir dönemektir. Abdülhamit’in baskıcı rejimine son veren bu anlamlı olayın yüzüncü yıl dönümü, içinde bulunduğumuz 2008 yılına rastlamakta olup anılması son derece doğaldır. Bir akademisyen olarak bizi memnun eden, bu doğal durumun kadrosu, örgütleri, toplumsal tabanı, ideolojisi, eylem ve

6 Tunaya, a.g.e., s.s.161-162.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Hayatına Bakışlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004, s.XI.

8 Tunaya, aynı çalışmasını sonlandırırken yaptığı analizde İttihat ve Terakki’nin niteliğini şu ifadelerle belirtmiş ve bu niteliğin Millî Mücadele’ye ve Cumhuriyet’e nasıl yansıdığını söylemiştir: “Millî (Türkçü) ve laik bir devlet ve hukuk nizamı ideali, oligarşik baskılarına rağmen, İttihat ve Terakki’nin müspet görüşü sayılabilir. Bu ideal ve kısmen varılmış olan gerçekleştirmeler, TBMM Hükümeti kanalı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin etik (manevi) temelini teşkil etmiştir. Müdafaa-i Hukuk Hareketi de, geniş bir nispette, memleket içindeki İttihat ve Terakki teşkilâtına dayanarak taazzuv etmiştir (şekillenmiştir)”. Tunaya, a.g.e., s.s.65-66.

9 Tunaya, a.g.e., s.XII.

10 Bu çalışma, Prof. Berber’in bu konudaki tek çalışması değildir. Yunanca basılmış rehber, takvim ve yıllık türündeki yayınlar üzerine kaleme aldığı çalışmaları için bkz.: Engin Berber, *İzmir 1920: Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998; Engin Berber, “Yunanca Bir Kaynaktan Balkan Savaşları Öncesinde Makedonya ve Trakya”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2/7 (2005/Güz), s.s. 97-130 ve Engin Berber, “Osmanlı Kentini Tanımada Kaynak Olarak Yunanca Takvim ve Rehberler”, *Kebikeç*, Sayı: 17 (2004), s.s. 41-72. Ayrıca, Berber’in yer verdiğimiz bu ikinci makalesinin İngilizcesi de yayınlanmıştır: Engin Berber, “Calendars and Guidebooks in Greek Language as Sources for Getting to Know an Ottoman City”, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, Volume II, Tauris, London, 2005.

sonuçlarıyla II. Meşrutiyet'i yeniden ele alacak bilimsel toplantıların yapılmasına ve elinizde tuttuğunuz gibi yayınların basılmasına aracılık etmesidir."<sup>11</sup>.

Prof. Berber'in bahsettiği yayınlardan bazıları rehberler, takvimler ve yıllıklardır (*salnameler*). Bu yayınların içeriğinde yer alan derlenmiş bilgi ve açıklamalar, dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal, idari, demografik v.b. yapısına ilişkin çok önemli veriler sunmaktadır. Prof. Berber'in çalışmasında yer verdiği rehberler de dâhil olmak üzere 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yayınlanan bu rehberler, takvimler ve yıllık türevindeki yayınlar, İzmir ve çevresinin ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ışık tutabilmektedirler<sup>12</sup>.

Bilindiği üzere İzmir, tarihi boyunca hep önemli bir liman kenti olmuştur. Anadolu topraklarının Avrupa'ya denizden açılan kapısı konumundadır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük kozmopolit kentidir ve Prof. Berber'in ifadesiyle; "Doğu Akdeniz'in en büyük ihracat metropolü olan" İzmir, "o tarihlerde Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve Avrupalı çok sayıda gayri Müslimin de yaşadığı bir şehirdi. Büyük bir kısmı, Osmanlı millet sistemine dâhil olan İzmir'deki gayri Müslimlerin, kendi dillerinde basılmış kaynaklar üzerinden İzmir'e bakmak, şehrin geçmişine ilişkin bilinmeyenlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu gibi, Türkçe kaynakların sunduğu bilgileri sorgulama şansı da vermektedir. Kuşkusuz bunun tersi de doğrudur."<sup>13</sup>.

İzmir'in uluslararası ticaret yollarının içinde bulunan önemli bir liman kenti olduğu göz önüne alındığında, rehberlerin yalnız bir kentin ve ya bir liman merkezinin iktisadi görünümünü değil, dönemin dünya ticaret yapısının nasıl olduğuna ilişkin önemli ipuçlarını da barındırdığını söylemek gerekir.

Elinizdeki kitap, yalnızca tercüme edilmiş bir çeviri kitabından öteye geçmektedir. İki tane Yunanca basılmış rehberin çevirisiyle birlikte, bir tane de eski yazıyla basılmış Osmanlıca rehberin transkripsiyonunun bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş yeni bir derleme çalışmasıdır. Prof. Berber, yayına hazırladığı kitaba makale tadında bir sunuş yazısı ekleyerek okuyucuya ayrıca bir ön bilgi de vermektedir. Ayrıca kitapta, çevirisi yapılan rehberlerde yer verilen konular ve İzmir'le ilgili resim, fotoğraf ve belgelere bolca yer verilmesi, çalışmayı oldukça zenginleştirmiştir.

Kapağında "Meşrutiyet'in 100. Yıldönümü Anısına" armasıyla basılan kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı'nın yayımladığı klasik kitap formundadır. Kapakta kullanılan resim, II. Meşrutiyet'i temsilen dönemin gazetelerinden biri olan "Ahenk"te yayınlanmıştır. Prof. Berber, kitabın kapağında kullanılan resmin seçilme nedenini, "İzmir'in Türkçe gazetelerinden Ahenk'in, Meşrutiyet'in birinci yıldönümüne rastlayan 23 Temmuz 1909 tarihli nüshasının birinci sayfasına yansıyan coşku görülmeğe değer. 'Yaşasın Millet' ve 'Yaşasın Padişahımız Sultan Mehmet Han-ı Hâmis Hazretleri' gibi tümceler, rengârenk çiçekler, Osmanlı Devleti'nin arması ve kırmızı-yeşil Osmanlı

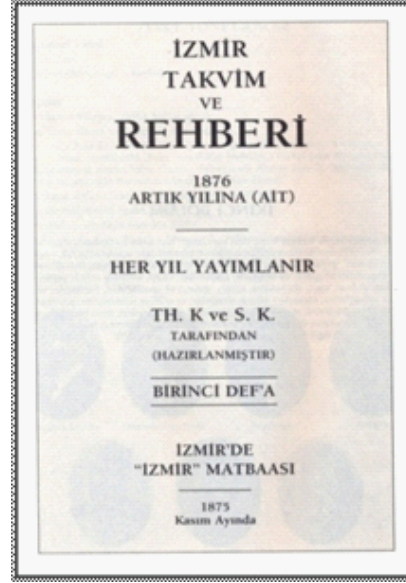
11 İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir), (çev.: Engin Berber), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, s.XI.

12 Prof. Berber, bu dönemde İzmir ve art bölgesi üzerine yayınlanmış söz konusu türdeki Yunanca yayınların sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir. Bu yayınlardan bir kısmı o kadar ayrıntılı bilgiler içermektedir ki, yayınlanmış resmi yıllıklarda (örneğin *Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın*) dahi o kadar bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Bkz.: Berber, "Osmanlı Kentini Tanımada...", s.s.46, 49.

13 İzmir 1876 ve 1908..., s.XII.

bayraklarının süslediği söz konusu sayfayı, kitabımızın kapağına aktarmamız bundan” sözleriyle açıklamaktadır<sup>14</sup>.

Kitapta çevirisi yapılan rehberlerden ilki, Th. K. ve S. K. tarafından hazırlanarak 1875 yılında İzmir’de basılan “1876 Artık Yılına (Ait) İzmir Takvimi ve Rehberi” isimli çalışmadır. Prof. Berber’in kitaba yazdığı “Sunuş” bölümünde belirttiğine göre, İzmir’de basılan ve “İzmir” başlıklı ilk takvim ve rehber budur. Rehberin orijinali, iki ana başlık ve dört bölümden oluşmaktadır. “Takvim” başlıklı, yaklaşık yirmi sayfalık ilk bölüm ve ikinci bölümün sonunda yer alan üç sayfalık vakıf mülklerinin kullanımını düzenleyen bir nizamname, doğrudan İzmir’le ilgili olmayan genel bilgilere yer verdiği için Türkçeye çevrilmemiştir. İzmir’i her yönüyle büyüteç altına alan “Rehber” başlıklı ikinci bölüm ise “Reklamlar” kısmıyla birlikte çevrilerek kitaba konulmuştur<sup>15</sup>.



İzmir üzerine çalışacak araştırmacılara yol göstermesi amacıyla rehberde yer verilen faaliyet alanlarının başlıklarının bu tanıtım yazısında bir kez daha sıralanması yararlı olacaktır. 1875 tarihli rehberde yer alan meslek dalları, meslek grupları ve diğer bilgiler şunlardır: Yerel yöneticiler, dini yöneticiler, ibadethaneler, mezarlıklar yabancı yetkililer, eğitim kurumları, öğretmenler, kütüphane ve müzeler, okuma salonları, dernekler, kulüpler, hayır kurumları, tiyatrolar, gazete ve dergiler, matbaalar, taşbasma atölyeleri, kitap dükkânları, kırtasiye dükkânları, mücellithaneler, münevverler (*avukatlar, doktorlar, göz doktorları, aşı yapanlar, diş hekimleri ve eczacılar*), sanatçı ve sanatkârlar, bankalar, döviz simsarları, tüccarlar, tüccar simsarlar, nakliye simsarları, postaneler, acenteler, sigorta şirketleri, oteller, tütün işletmeleri, pastaneler sınaî işletmeler, bayındırlık işleri, istasyonlar, buharlı vapurların varış ve ayrılış saatleri, vapur taşıma tarifesi, telgraf ücret tarifesi ve reklamlar.

14 A.g.e., s.s.XI-XII.

15 A.g.e., s.XIV.

Rehberin ayrıntılarına göz gezdirildiğinde bazı dikkat çekici hususlar göze çarpmaktadır. “*Yabancı Yetkililer*” başlıklı bölümde İzmir’de bulunan yabancı ülke konsolosluklarının adresleri ve çalışanları listelenmiştir. Sonradan ulaşılması vakit gerektirecek bu bilgiler hazırlanan bu listeye oldukça pratik hale getirilmiştir. Listeden, 1876 yılında İzmir’de 16 ülke konsoloslğunun bulunduğunu öğreniyoruz<sup>16</sup>.

Rehberde tasniflenmiş eğitim kurumlarıyla, özel dersler veren öğretmenlerin sayısındaki çokluk ve çeşitlilik, İzmir’deki eğitim-öğretim hayatının ne kadar üst düzeyde olduğunu bir göstergesidir<sup>17</sup>. Rehberde derlenmiş listeye göre İzmir’de basılan gazete ve dergilerin sayısı toplam 17’dir. Ayrıca 18 matbaa, iki taşbasma atölyesi, Bitpazarı sokağında bulunan Türkçe kitapçılar hariç 10 kitap dükkânı, beş kırtasiye ve beş tane mücellithanenin varlığı İzmir’in kültür hayatının yüksekliğini ispatlar niteliktedir. Ayrıca, 52 gibi inanılmaz bir sayıda doktor, 32 eczacı, üç göz doktoru, üç aşıcı ve beş diş hekiminin bulunması İzmir’in sağlık yaşamının nispeten kontrol altında olduğunu göstermektedir<sup>18</sup>. Bu yönleriyle İzmir, adeta Avrupalı bir modern kent görünümü sunmaktadır.

Rehberin ticaretle ilgili bölümlerinde aktarılan listelerin yoğun içeriği, İzmir’in renkli uluslararası ticaret hayatına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Listelerde görülen 14 buharlı gemi işletmesi, 23 sigorta şirketi, 8 otel, Osmanlı dışında 6 ülkeye ait postane, 9 döviz simsarı ve 10 banka bu durumu izah etmeye yetecektir<sup>19</sup>.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan rehber ise, Mihal İ. Mihalidis’in kaleme alıp İzmir’deki Amalthia Matbaası’nda bastırıldığı “*1908 Yılına (Ait) Dünya Ticaret Rehberi*” isimli yayındır. Fransızca da basılmış olan 556 sayfalık rehberin 28 sayfası İzmir’i konu edinmiştir. Prof. Berber’in çevirerek kitaba dâhil ettiği kısım bu bölümdür<sup>20</sup>.

Mihal İ. Mihalidis, rehber için yazdığı önsözde; “*Uygar dünyanın her köşesinde, her yıl, baskı sayısı yüksek ve içindeki ilânlara büyük paralar harcanan ticaret rehberleri yayımlanır. Çünkü bu rehberlerin, her tür ürünün tüketilmesine ve tanınmasına önemli ölçüde katkı koyduğu anlaşılıyor ki, biz de bunların yararı henüz iyi anlayamadık. Yıllardan beri, dünyanın her yerindeki soydaşlarımızın eksikliğini hissettiği ‘Dünya Ticaret Rehberi’ne olan gereksinim, bizi suretle bu eksikliği gidermeğe itti*”<sup>21</sup> diyerek, rehberi neden ve kimler için hazırladığını açıkça ifade etmiştir. Prof. Berber’in de vurguladığı üzere Mihalidis, rehberi hazırlarken hedef kitlesi olarak “*soydaşlarımız*” diye seslendiği Yunanlıları seçmiştir.

Rehber, “*Bizim Çalışmamız Hakkında Yunan Basınının Değerlendirmesi*” başlığı altında İzmir ve Atina’da basılan Yunanca gazetelerin değerlendirme yazılarından alıntılarla başlıyor. Rehberin yayınlandığı dönemdeki şehrin idarecileri, dini yöneticiler, eğitim ve kültür kurumları ve İzmir’in ticaret hayatını anlatan bölümlerle devam ediyor. İzmir’de ticaret, sanayi, bilim ve teknik gibi alanlarda faaliyet gösteren

16 A.g.e., s.30.

17 Eğitim kurumları ve öğretmen listesi için bkz.: A.g.e., s.s.31-36.

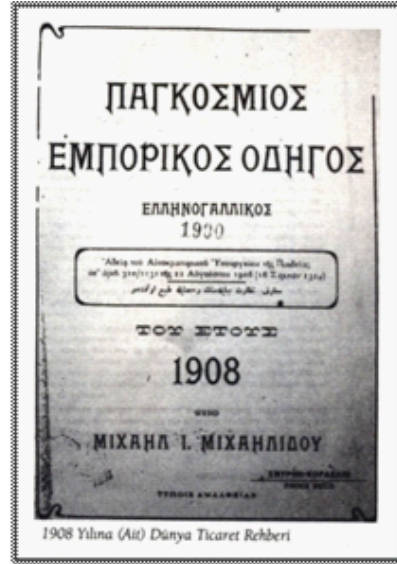
18 A.g.e., s.s.39-45.

19 A.g.e., s.s.47, 55-59.

20 A.g.e., s.XIV.

21 A.g.e., s.78.

kişiler, yapılan işler ve işyerleri hakkında alfabetik sırayla bilgiler verilmektedir. Şehrin Türk idarecileri dışında, rehberde listelenen şahısların neredeyse tamamı gayrimüslimlerdir. Rehberin sayfalarında bazı işyerlerinin adreslerini gösteren kartvizitlerin reklam olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da rehberin ticari bir gelir kaygısıyla hazırlandığı izlenimini güçlendirmektedir.



Bu rehberde yer verilen konu başlıkları ise şunlardır; çalışma hakkında Yunan basınının değerlendirmesi, İzmir, kordiplomatik, ticaret sanayi, kilden (*yapılma*) çanak çömlek, gazoz, satış salonları, tuz şemsiye, un, değirmenler, araba yapımçıları, çiçek satıcıları, mümessiller, koloni malları, sarraflar, saban yapımçıları, arkeolog, eski halı, mimarlar, sigortalar, buharlı gemi şirketleri meşe palamudu (*ihracat*), meşe palamudu (*ithalat*), meşe palamudu (*simsarlar*), pamuk varilciler, boyacı dükkânı, mücellithane, kitapçılar, sanayi mamulleri, tereyağı, tabakhaneler, taşkömürü, kaytan (*pamuk veya ipekten yapılan ip, sicim*), tahıl (*tüccar*), tahıl (*simsarlar*), deriler (*mamul*), deriler (*ham*), avukatlar, optik dükkânları, parşömen dükkânları, bakkallar, denizcilik malzemeleri, lüks mallar, seyahat malzemeleri, balık malzemeleri, yağlar, bakkaliye tüccarları, tüccar terzileri, konfeksiyon, emanetçiler, taşeronlar, mobilyalar, yünlüler, mermer cilalama, lokantalar, gazeteler, pastaneler (*buharlı*), pastaneler, birahaneler, ressamlar, elektrik malzemeleri satanlar, doktorlar, sandalyeciler, sepetçiler, yaprak tütünler, çiviciler, mumcular, piyanocular, tahta kutular (*fabrika*), karton kutular, tahta kutu satanlar, konyak imal edenler, kornişçiler, kuyumcular, berberler, soğan, tenekeçiler, taşbasma atölyeleri, lokumcular, makarnacılar, sakız satıcıları, döviz komisyoncuları, maden ocakları, maden suyu, ipek satıcıları, ipek böceği kozası satıcıları, ipekli, mühendisler, tornacılar, kuruyemiş (*satanlar*), kuruyemiş (*simsarlar*), parfüm imalatı yapanlar, baharat dükkânları, nakliye simsarları, moda, iplik satıcıları, oteller odun tüccarları, bıçkı sahipleri, diş hekimleri, alkollü içki ve şarap imalathaneleri, alkollü içki bayileri, afyon, silah satıcıları, buz imalathanesi, pamuklu kumaş, bisikletçiler, pirina fabrikaları, dikiş maki-

neleri, boş çuval, sabun imalathaneleri, sigara kâğıtları, demir malzemeler, demir tüccarları, haddehaneler (*ham demirin eritildiği büyük ocak, fırın*), harf dökümhaneleri, urgan satıcıları, doğu halıları, halı fabrikası, postalar, bankalar, bankacılar, matbaalar, kaplıcalar, züccaciye (*imal edenler*), züccaciye (*satınlar*), mobilya malzemeleri, ayakkabıcılar, eczaneler, ecza ticareti, fotoğrafçılar, helvacılar, Halep malları, bakır, kırtasiye dükkânları, kimyagerler, para kasaları, boya ve yumurta.

İş kolları, meslekler ve sayılara göz atıldığında 1876 yılı rehberine göre bu rehberin, ticaret yaşamına dair derlemesinin daha ayrıntılı olduğu dikkat çekmektedir. 1876 ve 1908 rehberleri karşılaştırıldığında iş kollarının ve esnaf sayısının çeşitlenerek arttığını söylemek mümkündür. Bu çeşitliliğin sebebi, 1880'lerin sonlarında demiryolu hattının uzatılması, 1885'te ticaret borsası ve hemen ardından 1886'da zahire borsasının kurulması sayılabilir<sup>22</sup>.

Ayrıca 1908 ticaret rehberinde, günümüzde geçerliliğini kaybetmiş veya niteliğini değiştirmiş bazı meslek grupları ve ticarethane isimleri dikkatimizi çekmektedir; koloni malları, sarraflar, saban yapımcıları, kaytan, lüks mallar, varilciler, tabakhaneler, emanetçiler, sepetçiler, çiviciler, mumcular, piyanocular ve ipek böceği kozası satıcıları bunlardan bazılarıdır.

Prof. Berber'in Eski Türkçe'den yeni harflere aktararak kitaba koyduğu üçüncü bölüm ise, "*Yunanca Rehberlere Türkçe Bir Ek: (1914 Yılına Ait) İzmir Tüccaran ve Esnafın-ı İslâmiyesine Mahsus Rehber*" başlığını taşımaktadır. Kapağında "*Hâsılât-ı Umumiyesi Donanma-yı Osmanî Cemiyetine Aittir*" ibaresi<sup>23</sup> bulunan rehber, 1914 yılında İzmir'de basılmıştır. Prof. Berber'in belirttiğine göre 36 sayfalık bu rehberin orijinal bir nüshası İzmir Milli Kütüphane koleksiyonunda mevcuttur<sup>24</sup>.

Rehberin kim tarafından kaleme alındığı belli değildir. Başlangıcında "*ticaret*" ve "*tüccar*" kavramlarının açıklandığı rehberin, "*milli iktisat*" ve "*milli burjuvazi*" fikrinin Türk düşünce dünyasında fiilen yer almaya başladığı yıllarda "*iktisadiyatın Türkleştirilmesi*"<sup>25</sup> amacıyla yayımlandığı şu cümlelerle açıkça ortaya konulmuştur: "*Evet! Türkler bugün memleketlerinin iktisadiyatını, ticaretini ellerine almak ve memleketlerine lâfzen değil maddeten ve hakikaten sahip olmak, bundan sonra onun hami'-i ihtisasından biraz da kendilerini müteannim ve müstefit kılmak istiyorlar. Çünkü şimdiye kadar iktisadiyata meyl ve rağbet etmeyişimizin bizi nasıl bir esir münzelesine indirdiğini artık idrak etmiştir, bu fakr ve esareti yüzünden ihtiyacat-ı medeniye ve ictimaiyyesini tedarik ve tesviyeden aciz kaldığını anlamıştır*"<sup>26</sup>.

Rehberin son üç sayfasında Aydın, geri kalan kısmında ise İzmir'de bulunan Türk ve Müslüman tüccar, esnaf ve sanayicilerle bunlara ait işyerlerinin isim ve adresleri iş kollarına göre alfabetik olarak listelenmiştir.

Türkçe rehberde yer verilen başlıklar ise şöyledir: eczaneler, ecza ve baharat depoları, İzmir'de icra-yı sanat eden etibba-yı İslâmiye, emanetçiler, Otel ve

22 Onur Kınılı, "İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)", (Tanıtım Yazısı), [http://www.siyasitarikh.com/new/index.php?option=com\\_content&task=view&id=69&Itemid=1\\_](http://www.siyasitarikh.com/new/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=1_) (20.08.2008).

23 *İzmir 1876 ve 1908...*, s.115.

24 *A.g.e.*, s.XV.

25 *A.g.e.*, s.XV.

26 *A.g.e.*, s.117.



misafirhaneler, un ticarethaneleri, iplik tüccarları, bakkaliye mağazaları, tüccarlar, tuhafiye mağazaları, terzihaneler, telefon, haffaf (*ayakkabı, terlik, kavaf*) esnafı, deri ticarethaneleri, saat ticarethaneleri, şekerciler, saraçlar, şişe ticarethanesi, taşçı esnafı, takımçı esnafı, fes mağazaları, fırıncılar, kunduracılar, kütüphaneler, kereste tüccarları, lokantalar, malzeme-i inşaiye (*inşaat malzemeleri*) ticarethaneleri, manifatura ve mağazalar, mısırcı mağazaları, “Şifa” eczanesi ve eczane-i umumi.

Ayrıca yukarıda sıraladığımız başlıklara ek olarak Bosnalı Hacı Hasan Ağa Mahdumları Ticarethanesi, Aydın’ın Ömer ve Muharrem sabunları ve tüccar Ömerzade Mustafa’nın da içinde yer aldığı Aydın ili ticari hayatına ilişkin ek bilgilere de yer verilmiştir.

1908 yılı rehberinden sadece altı yıl sonra hazırlanmış bu Türkçe rehber incelendiğinde<sup>27</sup>, I. Dünya Savaşı’nın etkisine rağmen hiç de azımsanmayacak miktarda Türk ve Müslüman nüfusun İzmir’in ticaret hayatında yer aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu durum, ticaret hayatının yalnızca gayrimüslimlerin elinde olduğu savını çürütür niteliktedir. 1914 yılına ait 1908 yılı rehberi gibi çalışma elimizde olmadığı için Türk ve gayrimüslim nüfus arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Ancak, milliyetçi bir bakış açısıyla bu son iki rehberin hazırlanması hatalıdır. Çünkü bu nedenden dolayı dönem üzerine yapılacak değerlendirmelerde bir eksiklik olacağı açıktır.

Prof. Berber’in de belirttiği gibi, yayınlanmış bu rehberlerin çevirilerinin yapıpıp derlenmesiyle, “*Meşrutiyet’in ilân edildiği 1876 ve 1908 yılında İzmir’i idari, sosyal ve ekonomik anlamda tanımlayan bir fotoğraf çekilmiş oluyor*”<sup>28</sup>.

Elinizdeki kitabın İzmir tarihi çalışmalarına büyük katkıları olacağı kesindir. Prof. Dr. Engin Berber’in bu derlemeyi hazırlamak için çok yoğun bir mesaiyi ortaya koyduğu görülmektedir. Başta kitabı hazırlayan Prof. Berber olmak üzere, kitabın basılarak yayın hayatına kazandırılmasında emeği olan herkes, kutlanmayı fazlasıyla hak etmektedir. Umarız Prof. Berber’in bu değerli çalışması, İzmir dışındaki kentlerle ilgili veya İzmir için yapılacak benzer çalışmalara öncülük etmiş olur.

Taner BULUT\*

<sup>27</sup> Bkz.: A.g.e., s.s.115-135.

<sup>28</sup> A.g.e., s.XV.

\* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (taner.bulut@deu.edu.tr; bulutaner@hotmail.com).